

Kant ve Prusya’da Dini Sansür

Kaan H. Ökten^[*]

Kısa Özet

Bu makalede Alman filozof Immanuel Kant’ın 1790’lı yıllarda Prusya devletinin diyanet ve sansür politikaları dolayısıyla yaşadığı sorunların hikâyesi orijinal belge ve kaynaklardan hareketle ortaya konulmuştur. Tüm siyasi, kültürel ve düşünsel engellere rağmen Aydınlanma projesini *a priori* ilkelere dayanarak sürdürmeye gayret eden Kant’ın bu dönemde karşılaştığı sorunlar aynı zamanda Aydınlanma projesinin de semptomatik bir özeti görünümündedir.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Kant, Prusya, Sansür, Din, Diyanet, Aydınlanma.

Abstract

The 1790’s were a period of political and religious troubles for German philosopher Immanuel Kant. The Prussian government issued a series of policy documents on religious affairs and censorship which ultimately proved to have a negative effect on Kant’s publications and lectures. This article traces back the history of the conflict between Kant and the Prussian state by relying solely on original primary sources and documents. Kant’s critical and post-critical phase has been dedicated to provide *a priori* principles for securing the Enlightenment project against political, cultural, and philosophical criticism. Therefore Kant’s conflict with the Prussian state represents also a symptomatic summary of the Enlightenment project.

Keywords: Immanuel Kant, Prussia, Censorship, Religion, Religious Affairs, Enlightenment.

Immanuel Kant Göttingen Üniversitesi’nde teoloji profesörü olan dostu Stäudlin’e 4 Mayıs 1793 tarihinde bir mektup gönderdi. Bu mektupla birlikte kısa süre önce yayımladığı *Salt Aklin Sınırları Dâhilinde Din*¹ başlıklı kitabını da dostuna armağan ederek söz konusu kitabın kendi düşünce sistemi içindeki yeri ve yayın sürecini bu mektupta anlattı. Mektubun tam çevirisi şöyle:²

Königsberg, 4 Mayıs 1793.

Sizin bana 9 Kasım 1791’de göndermiş olduğunuz mektubunuza ve ona eşlik eden *Hristiyan Dini Sisteminin Eleştirisine İlişkin Düşünceler* başlıklı kitabınızı armağan etmenize bu kadar geç cevap vermeme dikkatsizlik veya minnetsizlik olarak görmeyiniz lütfen. Maksudım cevap verirken sizinkine mukabil bir armağanı da sunabilmeyi ama araya giren bazı çalışmalar yüzünden gecikmiş oldu. – Saf felsefe alanının işlenmesiyle ilgili bana düşen görev bakımından uzunca bir süredir tasarladığım plan üç ödevin çözülmesine varmış oldu: 1. Ne bilebilirim? (Metafizik), 2. Ne yapmalıyım? (Ahlak), 3. Ne umut

[*] Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Felsefe Bölümü, kaan.okten@msgsu.edu.tr

1 Immanuel Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (Hamburg: Meiner, 2003). Türkçe çevirisi: Immanuel Kant, *Saf Aklin Sınırları Dâhilinde Din*, çev. Suat Başar Çağlan (Konya: Literatürk Yayınevi, 2012). Bu çeviride “bloß” sözcüğünün “saf” olarak çevirilmiş olmasını isabetli bulmuyorum zira Kant’ın felsefesinde “rein” (saf) ile “bloß” (salt) terimleri arasında oldukça büyük bir fark var. Ayrıca Kant’ın bu kitabının İngilizceden çevirilmiş olması, hangi İngilizce çevirinin temel alındığının ise belirtilmemesi ciddi bir sorun olarak değerlendirilmelidir.

2 Immanuel Kant, *Kant’s gesammelte Schriften, Band XI, Zweite Abteilung, Briefwechsel, Band II, 1789-1794* (Berlin / Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1922), 429-430.

edebilirim? (Din). Buna son olarak dördüncüsü de eklenecektir: İnsan nedir? (Antropoloji; bu konuda 20 senedir her yıl ders açıyorum zaten). Ekteki *Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din* başlıklı eserimle planımın üçüncü ödevini tamamlamaya çalıştım. Bu çalışmamda bir yandan Hristiyan dinine büyük bir ciddiyet ve saygıyla yaklaştım, diğer yandan da münasip bir serbestiyet içinde hiçbir şeyi örtüp gizlememek ilkesini kendime düstur edindim. Amacım Hristiyan dininin en saf pratik akılla olası birleşmesini idrak edip ortaya koymak olmuştur. Bir Kitab-ı Mukaddes teoloğu aklın karşısına yine akıldan başka bir şeyi koyamaz. Ve teologlar tarafından suçlanmak istemiyorsa (ki son zamanlarda özgürlüğün kamusal kullanımındaki genel sınırlamalardan doğan kriz yüzünden bundan epeyce endişe ederim) o zaman faydasız bulduğu akli nedenleri yine başka akli nedenlere müracaat ederek etkisiz hale getirmelidir: Saray atmosferindeki bulutların yıldırımlarını onların üzerine düşürerek değil. Önsözde sayfa XIX'da yer alan kendi görüşüm de böyledir. Bir Kitab-ı Mukaddes teoloğunun eğitimini ikmal edebilmesi için şunu öneriyorum: Felsefenin bütün iddialarının bir sistemi içinde (örneğin eldeki kitapta olduğu üzere) onun aleyhine ortaya koyduğu sanılan şeyleri yine akli nedenler temeli üzerinde ölçüp tartarak gelecekteki bütün itirazlara karşı silahlanmış olmalıdır. – Önsözün epeyce meşakkatli olması size garip gelebilir. Bunun sebebi şudur: Bu eserin bütünü dört bölüm halinde *Berliner Monatsschrift*'te yayımlanacaktı. Bunun için ilgili sansür komisyonunun oluru alınacaktı. Birinci bölüm için (başlığı *İnsan Doğasındaki Radikal Kötülük Üzerine* idi) bu mümkün oldu. Felsefe alanındaki sansürcü Sayın Hillmer bunu kendi alanına uygun bulup kabul etti. Fakat ikinci bölümün bahtı bu kadar açık olmadı. Zira Sayın Hillmer bu bölümün Kitab-ı Mukaddes teolojisine dair olduğuna hükmetti (bilmediğim bir sebepten dolayı birinci bölümün bu alana dâhil olmadığını düşünmüştü hâlbuki) ve bu sebeple Kitab-ı Mukaddes alanındaki sansürcü Sayın Hermes'le görüş alışverişinde bulundu. O da doğal olarak bunun kendi uzmanlık ve karar verme alanına dâhil olduğuna hükmetti (zira salt din adamı olan birinin kudreti gasp etmeye çalışmaması görülmüş bir şey midir?) ve basım izni vermedi. – İşte buradaki önsözde, bir sansür komisyonu denetlemekle yükümlü olduğu bir eserin hangi alana ait olduğu konusunda tereddüte düşerse, yazarın onların [komisyonların] kendi aralarında anlaşmalarını beklemekle görevli olmadığını, fakat yerel üniversitenin bu konudaki görüşünü alması gerektiğini göstermeye çalıştım. Zira her bir fakülte kendi sorumluluk alanıyla yükümlü olduğu ve başka bir alana dair iddialarını kendinde sakladığı için bu hukuki anlaşmazlık konusunda sadece bir akademik senato kati şekilde karar verebilecektir. – İşte bütün hukuk yollarını yerine getirmek maksadıyla bu eseri değerlendirmeleri için onu önce teoloji fakültesine takdim ettim ve Kitab-ı Mukaddes teolojisi alanına dâhil olma iddiasında mı olduğunu yahut felsefe alanına dâhil olduğu için sansür görevinin kendilerinde olmadığına hükmederek bu görevi iade mi etmeleri gerektiğini sordum kendilerine. Görevi iade ettikleri takdirde de bunun felsefe alanına dâhil olduğunu söylemiş olacaktı.³

Değerli efendim, bu süreci sizinle paylaştım çünkü eğer ileride bununla ilgili kamuoyu önünde bir tartışma çıkacak olursa kendi davranışımın hukuka uygunluğu konusunda sizin de takdirlerinizi almak istedim. – En içten saygılarımla ve daima

Saygıdeğer Sizlerin

İtaatkâr Hizmetkârı

I. Kant.

3 Neticede ilgili fakülte bu başvuru iade ederek Kant'ın amacını gerçekleştirmiştir.

Bu mektuptan yaklaşık bir buçuk yıl sonra Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm, Kant'a bir emir gönderdi. Kant bu kraliyet emrini iki yerde nakletmişti: Birincisi kendi mektupları içinde (640'ıncı mektup), ikincisi de bazı yerleri biraz farklı olmak üzere *Fakülteler Çatışması* kitabının önsözünde bulunmaktadır ki bu makalenin sonunda söz konusu versiyonun da çevirisine yer vereceğim. Bu emrin tam çevirisi şöyle:⁴

Kral Friedrich Wilhelm vs.

Tebaamıza vs.

Zat-ı şahanelerimiz, bir süreden beri felsefenizi Kitab-ı Mukaddes ile Hıristiyanlığın bazı ana ve temel öğretilerini tahrif, tahkir ve lekelemek için suistimal ettiğinizi, özellikle de bunu 'Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din' başlıklı kitabınız ve dahi diğer küçük makalelerinizde yaptığınızı büyük bir hoşnutsuzlukla izlemektedir. Biz ise hakkınızda daha hayırlı şeyler düşündük. Çünkü gençliğin öğretmeni olarak sahiplendiğiniz vazifeye karşı ne kadar sorumsuzca davrandığınızı ve gayet iyi bildiğiniz üzere devlet reisi olarak üstlenmiş olduğumuz gayelere aykırı hareket ettiğinizi siz de bizzat idrak etmek lüzumundasınız.

Sizden en kısa zaman zarfında en itinalı şekilde sorumluluk üstlenmenizi rica ediyoruz. En yüksek gazabımızdan sakınarak gelecekte sizden bu gibi kusurlar işlememenizi, bilakis şeref ve yeteneklerinizi vazifenize uygun halde olmak üzere, devlet reisi olarak gayelerimizin şimdikinden daha çok gerçekleşmesi için sarf etmenizi bekliyoruz. Bu konudaki inadinıza devam ettiğiniz takdirde nahoş tasarruflarımızla karşı karşıya kalmanız kaçınılmaz olacaktır.

Emirleri Üzerine:

Woellner

Königsberg'deki

Prof. Kant'a

Tarih: 1 Ekim 94

Kant'ın mektubu ile bir yıl sonraki kraliyet emrinin hikâyesi neydi? Neler olmuştu? Bu emrin ardında iki kral ve uzun bir sansür hikâyesi yatmaktaydı. Ayrıca mesele Kant'ın son döneminde ele aldığı felsefi konularla ilgiliydi. Bu aynı zamanda Aydınlanma felsefesi, eleştiri ve diyanet işleri meselelerinin de bir yansımasıydı.⁵

⁴ Kant, *Kant's gesammelte Schriften, Band XI, Zweite Abteilung, Briefwechsel, Band II, 1789-1794*, 525-526.

⁵ Kant'ın Prusya'daki sansür uygulamalarından dolayı yaşadığı sorunların ayrıntılı anlatı ve çözümlemeleri için şu kaynaklara bkz.: Emil Fromm, "Zur Vorgeschichte der Königlichen Kabinetsordre an Kant vom 1. Oktober 1794," *Kant-Studien*, 3 (1899), 142-147; Wilhelm Dilthey, "Der Streit Kants mit der Zensur über das Recht freier Religionsforschung," *Wilhelm Diltheys gesammelte Schriften, IV. Band: Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte des Deutschen Idealismus* (Leipzig / Berlin: Verlag von B. G. Teubner, 1921), 285-309 (ilk yayımı: *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 3 (1890), 418-459); Karl Vorländer, "Einleitung des Herausgebers," *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, Immanuel Kant (Leipzig: Meiner, 1922), IX-XCII; Theodore M. Greene, "The Historical Context and Religious Significance of Kant's Religion," *Religion Within the Limits of Reason Alone* içinde, Immanuel Kant, çev. Theodore M. Greene ve Hoyt H. Hudson (New York: Harper Torchbooks, 1960), IX-LXXCIII; Steven Lestition, "Kant and the End of the Enlightenment in Prussia," *The Journal of Modern History*, 65:1 (Mart 1993), 57-112; George di Giovanni, "Translator's Introduction to Religion Within the Boundaries of Mere Reason (1793)," *Religion and Rational Theology* içinde, Immanuel Kant (yaz.), çev. Allen W. Wood ve George di Giovanni (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 41-54; Bettina Stangneth, "Kants schädliche Schriften. Eine Einleitung," *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, Immanuel Kant, (Hamburg: Meiner, 2003), IX-LXXV; Ian Hunter, "Kant's Religion and Prussian Religious Policy," *Modern Intellectual History*, 2:1 (2005), 1-17.

Kant felsefi çalışmalarının son döneminde yani 1786 ile 1798 yılları arasında yayımladığı çalışmalarında üç konu üzerine eğilmişti. Bunlardan ilki insan davranış ve edimlerinde aklın sergilediği form çokluluğunu açıklamaya yönelikti. İkincisi aklın özgür ve otonom kullanımını tehdit eden kişisel ve siyasal unsurların kaynaklarını çözümlemeye amaçlıyordu. Üçüncü olarak da kendi eleştirel felsefesinin pratik dünyada nasıl yer almakta olduğunu göstermeye çalışıyordu. Başka bir deyişle aklın teorik kullanımı ile aklın pratik kullanımını temellendirip dengelemeye ve bunları estetik tahayyülle destekleyip ihata etmeye gayret ediyordu.⁶

1786 ile 1798 yılları arasında Kant kendi eleştirel felsefesini pratik ve ahlak felsefesine, hukuka, siyasete ve tarihe uygulamaya koyulmuştu. Bunu aslında Aydınlanma projesini sağlam *a priori* temeller üzerine bina etme ve onu olumsuz eleştirilerden kurtarma çabası olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda Kant hem son dönem eserlerinde ve hem de bu dönemde verdiği derslerde antropolojik bir bakış açısı içinde “teknik, araçsal ve durumsal pragmatik ve norm yönelimli davranış”⁷ formları üzerinde çalışıyordu. Kategorik imperatif benzeri formalizmleri geliştirmesinin sebebi bir *a priori* bilimsellik içinde toplumsal ve insani durum ve davranışları Aydınlanma düşüncesi üzerinde temellendirebilmektir. Bir başka deyişle Kant on sekizinci yüzyılın sonlarında Prusya’da görülen Aydınlanma karşıtı siyasal ve felsefi gelişmeleri kendi felsefi sistemi içinde alt etmeye ve Aydınlanma projesini yeniden ve bu kez geri döndürülemez şekilde inşa etme amacını güdüyordu. Kant’ın bu dönemde kaleme aldığı eserleri (*Was heißt: sich im Denken orientieren* [1786], *Kritik der praktischen Vernunft* [1788], *Kritik der Urteilkraft* [1790], *Über das Mißlingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee* [1791], *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* [1793], *Das Ende aller Dinge* [1794], *Zum ewigen Frieden* [1795], *Die Metaphysik der Sitten* [1797], *Der Streit der Fakultäten* [1798] ile *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* [1798]) bu bakış açısından değerlendirmek onları doğru bir şekilde anlamının anahtarı olacaktır. Bu itibarla özellikle *Yargı Gücünün Eleştirisi*’nin bütün bu gelişmelerde anahtar bir rol oynadığının altını çizmekte yarar vardır.⁸

Öte yandan, tarihsel olarak bütün bu siyasal ve cezai gelişmelerin altında Prusya Kralı II. Friedrich’in 11 Mayıs 1749’da kitap, dergi ve gazetelere uygulanacak sansür tedbirleri hakkında yayımladığı emirname yayıyordu. Başlığı şöyleydi: “Kraliyet Sınırları İçinde Yayımlanan Kitap ve Yazılar ve Ayrıca Ülke Dışında Basılıp Burada Dağıtılan Fena Kitaplar İçin Yeniden Tesis Edilen Sansür Emirnamesi”⁹

“Sansür Emirnamesi” olarak da anılan bu belgeyle birlikte Prusya’da daha önceleri uygulanmakta olan ama II. Friedrich (Büyük Friedrich) zamanında askıya alınan sansür yeniden tesis edilmiş oldu. Din ve ahlaka aykırı skandal niteliğindeki kitaplara karşı sansür uygulanacağını hükme bağlayan bu emirnameyle bütün kitap, dergi ve gazetelerin yayımı izne tabi hale geldi. Bir sansür komisyonu oluşturuldu ve üyeleri dört ayrı alandan sorumlu hale getirildi: Hukuk alanına Buchholz, tarih alanına Pelloutier, felsefe alanına Elsner ve teoloji alanına Suesmilch bakacaktı.

6 Lestition, “Kant and the End of the Enlightenment in Prussia,” 74.

7 Lestition, *a.g.e.*, 90.

8 Bu konuda ayrıntılı ve ışık tutucu önemli bir çalışma için bkz.: Adina Davidovich, “How to Read Religion within the Limits of Reason Alone,” *Kant-Studien*, 85:1 (1994), 1-14.

9 “No. LVIII. Edict, wegen der wieder hergestellten *Censur*, derer in Königlichen Landen heraus kommenden Bücher und Schriften, wie auch wegen des *Debts* ärgerlicher Bücher, so ausserhalb Landes verlegt werden, *de dato* Berlin den 11ten May, 1749,” *Corpus Constitutionum Marchicarum, Continuatio IV* (Berlin / Halle: 1755), Sütun 149-152.

Söz konusu emirname bütün yayınların sansür iznine tabi olmasını hükme bağlasa da dört alanla ilgili yayınları bu uygulamanın dışında tutmuştu. Bunlardan ilki Prusya Bilimler Akademisi yayınları idi. İkincisi üniversite yayınlarıydı. Bu yayınlar doğrudan üniversitelerin ilgili fakültelerinin kontrol ve iznine tabi olacaktı. Üçüncüsü imparatorluğun genelini ilgilendiren resmi ve kamusal yayınlardı. Bunlar Prusya Dışişleri Bakanlığı tarafından takip ve kontrol edilecekti. Dördüncüsü ise kiliselerde ibadet sırasında kullanılan bazı ilahi ve şarkıların yayınıydı. Bunlar da yerel kamu görevlilerinin kontrolü altında olacaktı.

İşte söz konusu dört alan dışındaki her türlü yayın 1749 tarihli bu emirname gereğince sansür komisyonunun denetimine tabi olacaktı. Sansür komisyonunun olurlarını almadan yayın yapan matbaa, yayınevi ve yazarlara 100 İmparatorluk Thaler'i para cezası uygulanması hükme bağlanmıştı. Ayrıca "skandal" niteliğindeki yurt dışı menşeli kitapların ithalat ve dağıtımını yapanlar da her bir yayın için 10 İmparatorluk Thaler'i para cezasına tabi olacaktı.

Bu emirnamenin yayımlanmasından yaklaşık iki yıl sonra 10 Mart 1751'de bir yönerge yayımlanarak sansür komisyonu üyesi Elsner'in ölümü üzerine boşalan göreve Joachimstal Lisesi müdürü Dr. Heinius atanmış ve felsefe eserlerinin sansür, denetim ve izin işlerinden kendisinin sorumlu olacağı ilan edilmiştir.¹⁰

Aynı yıl 28 Eylül 1751'de bir başka yönerge yayımlanmış ve bazı matbaa ve yayınevlerinin 1749 tarihli sansür emirnamesinin amir hükümlerine riayet etmeyerek onları çiğnedikleri halde bir defaya mahsus olmak üzere tahakkuk eden para cezalarının affedileceği hükme bağlanmıştı. Zira matbaa ve yayınevleri söz konusu sansür emirnamesinden haberdar olmadıklarını beyan etmişlerdi. Bu yönergeyle Maliye Bakanı Uhden'e söz konusu emirnameden yeteri miktarda çoğaltıp dağıtmak suretiyle kimsenin bu mevzuattan haberdar olmadıkları mazeretinin önünün alınması görevi verilmişti. Bundan böyle Uhden'in olanca sertlikle ("mit aller Schärfe") konuya müdahale etmesi istenmişti. Ayrıca tıp ve iktisat alanlarıyla ilgili de birer sansür görevlisinin tayin edileceği bu yönergeyle duyurulmuştu.¹¹

Sansür emirnamesi bu şekilde düzene sokulduktan sonra Prusya'da titizlikle uygulanmaya başlandı. Ancak 7 Ekim 1758 tarihinde Büyük Friedrich Halle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne yönelik bir emir yayımlattı. Buna göre kamusal meselelerde, özellikle de imparatorluk anayasası ve savaş konularında bazı yayınların yapıldığı, oysa bu alanlarda yayın yapmanın üniversitelerin görevi olmadığı ikazında bulunulmuştu. Bu konularda yayın yapabilmek için Prusya Krallığı Dışişleri Bakanlığı'nın onayının şart olduğu hatırlatılmıştı. Bu emre uymayan üniversite ve yazarların soruşturmayla tabi tutulacağı ve cezalandırılacakları hükme bağlanmıştı.¹²

10 "No. 24. Rescript an den Rectorem des Joachimstälischen Gymnasii den Doctor Heinius, daß ihm die Censur derer Philosophischen Wercke aufgetragen worden. de dato Berlin, den 10ten Martii, 1751," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 1 (Berlin: 1751), Sütun 55-56.

11 "No. 84. Rescript an den Geheimten Rath und General-Fiscal Uhden, betreffend die Contravention einiger Buchdrucker, wider das Edict vom 11ten Maji 1749. wegen der Bücher-Censur. de dato Berlin, den 28ten Sept. 1751," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 1 (Berlin: 1751), Sütun 157-158.

12 "No. XLII. Befehl an die Juristen-Facultaet zu Halle, keine in die Publiquen Sachen und teutschen Reichs-Verfassungen; auch Krieger-Troublen, einschlagende Schriften drucken zu lassen, oder darinn Responsa zu verfassen, bevor nicht solche an das Departement der auswärtigen Affairen zur Censur eingesandt worden sind. De dato Berlin, den 7ten Octob. 1758," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 2 (Berlin: 1758), Sütun 311-312.

Bundan birkaç ay sonra 12 Mart 1759'da bir yönerge daha yayımlanmış ve Berlin'de basılan tarih kitaplarının sansür işleriyle bundan böyle Kahle'nin sorumlu olacağı duyurulmuştu. Ayrıca sansür komisyonunun incelediği forma başına yayınevlerinden 2 Groschen (kuruş) harç tahakkuk ettirileceği hükme bağlanmıştı.¹³

Sansür uygulamaları uzunca bir süre devam etti. Ancak hükümleri tam bir etkililikle yerine getirilemedi. Aradan 23 yıl geçtikten sonra yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyuldu. Kral, Almanya tarihinin en uzun tahtta kalan hükümdarlarından biri olan II. Friedrich'ti halen. 1 Haziran 1772 tarihinden II. Friedrich'in özel emriyle oldukça uzun bir yönerge yayımlandı.¹⁴ Bu belgede 1749 tarihli emirname hatırlatılıyor ve onun yayımlanışından bu güne kadar geçen süre zarfında sansür komisyonunun bazı kadrolarında azalmalar olduğu, öte yandan emirnamenin pek çok amir hükmünün uygulanmadığı vurgulanıyordu. Bu yüzden de yeni kurallara gerek duyulmuştu. Öncelikle sansür komisyonu üyeleri yeniden düzenlendi. Buna göre tarih alanına Kahle, hukuk alanına Steck, teoloji alanına Teller ve felsefe alanına da Sulzer bakacaktı. Bu komisyon bundan böyle "kitap sansür komisyonu" olarak görev yapacaktı. Yayımlanacak bütün kitaplar için önce bu komisyondan izin almak zorunluydu. Ancak Prusya Kraliyet Akademisi'nin yayınları bu kuraldan muaf tutulacaktı. Söz konusu yönergeye göre kamusal konuları ilgilendiren yayınlar hariç olmak üzere üniversitelerin yapacağı bütün diğer yayınlar ilgili fakültelerin sansür ve denetimine tabi olacaktı. İllerde valilikler, ilçelerde ise kaymakamlıklar sansür işlerinin uygulanması konusunda yetkili olacaktı. Öte yandan aynı yönergeyle tıp alanındaki bütün yayınlar "tıp üst kurulu" tarafından sansür ve denetime tabi tutulacaktı. Üniversitelerin bu konudaki yayınları tıp fakültelerinin denetiminde olacaktı. Tıp kurulunun yapacağı yayınlar bu düzenlemenin dışında tutulacaktı. Kitapların yanı sıra gazete ve dergiler de sansür ve denetime tabi olacaktı. Daha önceki uygulamalarda olduğu gibi yayınevlerinden yine forma başına 2 Groschen harç alınacaktı. Yönergenin sonunda da ise bir dikkat çekici şöyle ibare yer alıyordu: "Ancak yukarıda talimatı verilen sansürden en inayetli amacımız hakikatin yerli yerinde ve ciddi biçimde araştırılmasını engellemek asla değildir; yapmak istediğimiz dinin genel ilkelerine ve toplum ile ahlak düzenine aykırı olan araştırmaların önünü almaktır."¹⁵

Bundan üç sene sonra 4 Aralık 1775'te II. Friedrich'in emriyle bir yönerge daha yayımlandı. Bu yönergede yurt içindeki yayınevlerinin ülke dışında bastırdıkları kitaplarla ilgili sansür sürecinin nasıl işleyeceği düzenlendi. Söz konusu yönergenin çıkış noktası, dönemin en ünlü yayıncılarından Nicolai'nin şikâyeti olmuştu. Onun yayımlamakta olduğu *Allgemeine Deutsche Bibliothek* isimli süreli yayın daha önceleri yurt içinde basıldığı halde sansür uygulamalarına dâhil olmamak için Prusya dışında basılmaya başlanmıştı. Ancak durum böyle olduğu halde sansür komisyonunun engeline takılmıştı. Kral II. Friedrich bu yönergeyle yurt dışında basılan yayınların sansür komisyonunun denetimine tabi olmamasına karar vermişti. Bu tür yayınların denetimi ilgili devletin sansür işlerinden sorumlu birimlerince yürütülmeliydi.¹⁶

13 "No. XVI. Circular-Ordre an die Buchführer in Berlin, wegen der Censur derer historischen Schriften, welche in Berlin gedruckt werden. Berlin, den 12. Mart. 1759," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 2 (Berlin: 1759), Sütun 351-352.

14 "No. XXXV. Circulare an alle Regierungen und Justitz-Collegia exclusive Schlesien und Pommern, betreffend die Censur der herauskommenden Bücher und Schriften. De Dato Berlin, den 1. Junii 1772," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 5 (Berlin: 1772), Sütun 175-180.

15 Madde X: "Ist bey dieser vorgeschriebenen Censur Unsere allergnädigste Absicht jedoch dahin keinesweges gerichtet, eine anständige und ernsthafte Untersuchung der Wahrheit zu verhindern, sondern nur vornemlich demjenigen zu steuern, was den allgemeinen Grundsätzen der Religion und sowohl Moralischer als Bürgerlicher Ordnung entgegen ist."

16 "No. LVI. Rescript an den Geheimen Rath und General-Fiscal von Anieres, die Censur der von den hiesigen Buchhändlern verlegten aber ausserhalb Landes gedruckten Bücher betreffend. De Dato Berlin, den 4. December 1775," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 5 E (Berlin: 1775), Sütun 365-366.

Prusya Kralı II. Friedrich 17 Ağustos 1786'da vefat etti. Büyük Friedrich olarak da anılan bu Prusya hükümdarı 1740'ta tahta çıkmış ve toplam 46 yıl hükümdarlık yapmıştı. Onun ölümünün ardından yeğeni II. Friedrich Wilhelm Prusya kralı oldu. II. Friedrich Wilhelm'in dünya ve siyaset görüşü amcası II. Friedrich'in aydınlanmacı ve ilerici görüşlerinden oldukça farklıydı. II. Friedrich Wilhelm dönemi Prusya tarihinde muhafazakâr bir dine geri dönüş dönemi olarak da adlandırılmıştı. Kendisinin din işleri anlayışı amcasından farklıydı ve bazı ezoterik oluşumların etkisi altındaydı. Tahta çıktıktan iki sene sonra 9 Temmuz 1788 tarihinde yeni bir Diyanet Fermanı'nı ("Religions-Verfassung") yayımladı.¹⁷

Buna göre Prusya'da Protestan Hristiyanlık asli doğruluk ve saflığına geri döndürülmeliydi. İnançsızlık ve yanlış inanç engellenmeliydi. Hristiyanlığın temel değerlerinin bozulmasının önüne geçilmeliydi. Hristiyanlık içindeki üç ana mezhep olduğu gibi korunmalıydı: Reforme Protestanlık, Luthercilik ve Roma Katoliklik. Diğer dini gruplara tolerans gösterilecekti. Ancak onların kendi görüşlerini yaymaları yasak olacaktı. Bunlar Yahudilik, Herrenhuterlik, Monistler ile Brüdergemeinde idi. Bunların dışındaki dini grup ve inanışlar yasak olacaktı. Herhangi bir dini gruba mensup kazandırmaya çalışmaya yönelik ihtida (prozelitizm) faaliyetleri yasak olacaktı. Özellikle Katolik misyonerlere ve Cizvitlere bu konuda izin verilmeyecekti. Reforme ve Lutherci kilisenin eski ritüel ve litürjileri değiştirilmeyecekti. Yeni ritüeller uydurmak yasak olacaktı. Protestan kilise sınırsız özgürlükler yeri olmayacaktı. Socianlık, Deizm ve Natüralizm yanlış şeyler olarak görülecekti. Aynı yanlışlık Aydınlanma için de geçerliydi. Kitab-ı Mukaddes küçük düşürülemez ve inkâr edilemezdi. Halkın başkaları tarafından kandırılmasına izin verilmeyecekti. Protestan din adamı ve âlimlerinin yanlış görüşler öğretmeleri yasaktı. Din adamlarının kendi kafalarına göre yorum yapmalarına izin verilmeyecekti. Din adamı ve âlim kadrolarına atamalar inanç konusundaki sağlamlıkları ölçülerek yapılacaktı. Vcdansız ve kötü kalpli insandan asla iyi bir tebaa olamazdı. Ruhban sınıfını aşığılamaya kimse'nin hakkı yoktu. Ayrıca Protestan ruhbanın çocukları askerlik görevinden muaf tutulacaktı.

Bu Diyanet Fermanı'ndan birkaç ay sonra 19 Aralık 1788'de yeni bir sansür emirnamesi daha yayımlandı. Kant'ın sansür birimleriyle sorunlar yaşamasına temel olacak mevzuat da işte bu emirnameydi.¹⁸ Bu emirnameye göre başıboş bir basın ve yayın düzeni devlet, din ve ahlak bakımından zararlı addediliyordu. Bu yüzden her türlü neşriyat sansüre tabi olacaktı. Amaç hakikat araştırmalarını sınırlamak değil din, devlet, ahlak ve kamusal düzeni korumaktı. Bunu sağlamak bakımından teoloji ve felsefe yayınlarını denetleyecek bir üst kurul ("Oberkonsistorium") tesis edilecek, hukuk yayınlarını yüksek mahkeme denetleyecek, tıbbi ve cerrahi konulara özel bir kurul bakacak ("Collegia Medico-Chirurgica"), kamu meseleleri hakkındaki yayınları ilgili bakanlıklar denetleyecek, süreli yayınlar ile öykü ve romanlara üniversiteler bakacak, gazeteler ise ilgili bakanlık tarafından denetlenecekti. Basın ve yayın konusunun denetlenmesine iki istisna getirilmişti: Prusya Bilimler Akademisi yayınları ile kamu meseleleriyle ilgili olanlar hariç üniversite yayınları sansür uygulamasından muaf tutulacaktı. Ancak sansür işiyle ilgilenen devlet daireleri basım yayım işlerini yavaşlatmamalıydı. Bu konuda basın ve yayın kuruluşlarının idari şikâyet hakkı saklıydı. Yazarlar basım izni alındıktan sonra bile yazdıklarından sorumlu tutulacaklardı. Daha sonra tespit edilecek ay-

17 "No. XLIX. Circulare an alle Inspectoren der Churmark, nebst Edict vom 9. Jul. die Religions-Verfassung in den Preußischen Staaten betreffend. De Dato Berlin, den 25. Jul. 1788," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 8 (Berlin: 1788), Sütun 2175-2184.

18 "No. XCV. Erneueres Censur-Edict für die Preußischen Staaten. Nebst Begleitungs-Rescript an das Cammer-Gericht, vom 25. December. De Dato Berlin, den 19. December 1788," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 8 (Berlin: 1788), Sütun 2339-2350.

kırılıklardan da hesap sorulacaklardı. Öte yandan kişilik haklarının zedelenmesi durumunda da sansür yapılabilirdi. Sansür mevzuatına uygun olmayan yayınlara 5 ila 50 İmparatorluk Thaler'ı para cezacı tahakkuk ettirilecekti. Mükerrer durumlarda hapis cezası ile basım hakkı iptali söz konusu olacaktı. Sansür birimleri inceleyecekleri yayınlar için forma başına 2 Groschen harç alacaklardı. Öte yandan Prusya dışında eser bastırıp akabinde bunları ülke içine sokmak suretiyle sansürden kaçınmaya çalışmak da suç olup ceza hükmü altında olacaktı.

Bu emirnameden yaklaşık dört yıl sonra 5 Mart 1792'de yerel mahkemelere bir talimatname hazırlanmış ve buna göre 19 Aralık 1788 tarihli sansür emirnamesinin aynen uygulanması gerektiği hatırlatılmıştı. Din, devlet, ahlak, kamusal düzen ve kişilik onurunun korunması bakımından söz konusu emirnamenin elzem olduğu vurgulanmıştı. Oradaki bütün cezaların aynen uygulanması gerektiği yeniden ifade edilmişti.¹⁹

Bu talimatnameden iki yıl sonra da 26 Nisan 1794 tarihinde yerel mahkemelere hitaben yeni bir talimatname daha ilan edilmiş ve basın yayın alanındaki sansür uygulamalarına yeniden dikkat çekilmişti. Buna göre bir süredir dinin temellerine yönelik saldırılar yayınlandığı, dinin küçük düşürülüp kuşkulu hale getirildiğine dikkat çekilmişti. Sivil huzur ve düzenin ancak pratik dinle mümkün olduğunu, bu tür yayınlarınsa buna ters olduğunun altı çizilmişti. Ayrıca devlet düzeni aleyhine de yayınların yapıldığı, bunların hoş görülmemesi gerektiği vurgulanmıştı. Bu sebeple 19 Aralık 1788 tarihli sansür emirnamesi yeniden hatırlatılmıştı. Bu bağlamda sansür uygulamasını aşabilmek için basım işlerini Prusya dışında yürütüp eserlerin oradan yurt içine sokulduğu tespit edilmiş olup bunun acilen engellenmesi için gereken tedbirlerin alınması talimatı verilmişti. Bu tür işlemlerden hem yayınevleri hem de yazarlar ayrı ayrı sorumlu tutulacaktı.²⁰

30 Mart 1794 tarihinde Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm sansür kurulu başkanı Woellner'e bir mektup yazmış ve şu açık talimatı vermişti: "Frankfurt'taki Steinbart görevinden uzaklaştırılmalıdır. Königsberg'deki Hasse ana neologlardan biridir. Ayrıca Kant'ın zararlı yazılarına da devam etmesi mümkün değildir. [...] Bütün bu yanlış gidişata mutlak anlamda karşı çıkılmalıdır, aksi takdirde sizinle yeniden dost olmamız mümkün olmayacaktır."²¹

Fransa ile yürütülen savaş sebebiyle sansür ve diyanet işleri kralın gündeminden bir süredir düşmüş gibi görünüyordu. Ancak 1794 yılına gelindiğinde savaş geride kalmış ve söz konusu mevzular yine gündemdeki yerini almaya başlamıştı. Bu itibarla krala doğrudan bağlı çalışan sansür komisyonunun (*Immediat-Examinations-Kommission*) bu konularda gösterdiği müsamaha, özellikle de Woellner'in toleranslı tutumu değişmek zorundaydı. Kralın şahsi mektubu bu amaca hizmet etmekteydi. Bunun üzerine söz konusu komisyonun 2 Nisan 1794 tarihli oturumunda kraldan gelen bu talimat mektubu okunmuş ve burada ismi geçen kişiler hakkında işlem yapılmasına karar verilmişti. Komisyon kararı doğrultusunda 15 Nisan 1794'te Johann Gottfried Hasse'ye Protestan teolojisini akli kavramlara dayandırma girişimi olan neoloji çalışmalarını durdurması yönünde bir talimat gönderildi. Hasse bu talimata hemen uydu ve özür diledi.²²

19 "No. XVIII. Rescript an das Cammergericht, die Censur der Druckschriften betreffend. *De Dato* Berlin, den 5. März 1792," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 9 (Berlin: 1792), Sütun 871-874.

20 "No. XLII. Rescript an das Cammergericht, wegen der Mißbräuche, die bey der Censur zu deren Vereitelung überhand genommen. *De Dato* Berlin, den 26. April 1794," *Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum*, c. 9 (Berlin: 1794), Sütun 2147-2152.

21 Emil Fromm, "Zur Vorgeschichte der Königlichen Kabinetsordres an Kant vom 1. Oktober 1794," 144.

22 Fromm, *a.g.e.*, 146.

Sıra Kant'a gelmişti. Aslında Kant bu gelişmelerden önceden haberdar olmuştu. Çünkü Johann Erich Biester'e 18 Mayıs 1794 tarihinde yazdığı mektupta şöyle diyordu:²³

Saygıdeğer dostum, acele içindeyim! Sizin ve benim yayıncılık faaliyetlerim durdurulmadan önce makalemi size yetiştiriyorum, söz verdiğim gibi. Eğer böyle bir fena durum gerçekleşmişse felsefe dergisinde yayımlanmak üzere makalemi Jena'daki Sayın Profesör ve Diaconus Erhard Schmidt'e ulaştırmanızı rica ederim. – Bana ilettiğiniz haber için teşekkür ederim. Eminim ki her zaman ciddiyetle ve yasaya uygun şekilde davrandım ben. Bu yüzden de bu tuhaf işlere sakince yaklaşıyorum. Eğer yeni kanunlar benim temel ilkelerime ters şeyler emrediyorsa onları harfiyen uygulamak zorunda olacağım. Ama ben de bu tümüyle yasaklayıcı temel ilkeleri şimdiye kadar olduğu gibi (ki bundan hiç pişman değilim) aleniyete taşıyıp dillendireceğim. – Hayat kısa, özellikle de 70 yaşından sonrası daha da kısa. Kalan vaktimi tasasızca tamamlayabilmek için dünyada kendime bir köşe bulabilirim sanırım. – Eğer bir sır değilse ve bizim buralara daha geç veya çarpıtılmış olarak gelecek ve beni ilgilendirecek bir haber varsa ve bunu benimle paylaşmak isterseniz bundan memnun olurum.

Burada sebat ederek,

Sizin

I. Kant

Königsberg

18 Mayıs

1794

Not: Bu makalenin bir yerinde dizgiciye bir talimat yazdım, asistanımın dikkatsizliği yüzünden metne dâhil edilmiş bir dipnotu doğru yerine yerleştirmesi için. – Kendisinin buna dikkat etmesi için uyarmanızı rica ederim.

Bu süreç içinde Kant'ın Braunschweig yakınlarındaki Helmstedt Üniversitesi'ne geçme planı olduğu görülmektedir. Oradaki dostu Schulze'nin aracı olmasıyla gündeme gelen bu geçiş planı Dük Karl Wilhelm Ferdinand'ın siyasi dengeleri gözetmesi yüzünden sonuçlanamamış ve 28 Haziran 1794 tarihli mektubu ile işlemlere devam edilmemesi talimatı vermişti. Aynı yılın yaz aylarında Königsberg'de okuyan bazı üniversite öğrencileri birtakım yürüyüş ve eylemlerde bulundukları için haklarında işlem başlatılmış, Königsberg'de devlet ve kilise aleyhine bir havanın hâkim olduğu korkusu yayılmaya başlamıştı. Bunun üzerine 30 Eylül tarihinde Woellner bir talimatname hazırlayarak öğrencileri cezalandırmıştı. Ertesi gün, yani 1 Ekim 1794 tarihinde de Kant'a yönelik emri kaleme alıp tebliğ edecekti. Bu emir doğrudan Kral II. Friedrich Wilhelm'in talimatı doğrultusunda oluşturulmuştu.²⁴

İşte Kant'ın 4 Mayıs 1793 tarihinde Stäudlin'e gönderdiği mektup ile 1 Ekim 1794 tarihli kraliyet emri arasında geçen süreç ve bunun hikâyesi bu şekilde gerçekleşmişti. Kant bu kraliyet emrine II. Friedrich Wilhelm

²³ Kant, *Kant's gesammelte Schriften, Band XI, Zweite Abteilung, Briefwechsel, Band II, 1789-1794*, 500-501.

²⁴ Fromm, *a.g.e.*, 146.

1797 yılında ölene kadar sadık kalacak. Bu emre neden kralın ölümüne kadar sadık kalmak durumunda olduğunu ise II. Friedrich Wilhelm'in ölümünden bir yıl sonra yayımladığı *Fakülteler Çatışması* kitabının önsözünde ayrıntılı olarak ortaya koymuştu.

Konunun önemine binaen söz konusu önsözün tam çevirisine yer vermek isabetli olacaktır. Bu aynı zamanda bu makale için bir sonuç görevini de görecektir.²⁵

Önsöz

Buradaki sayfaların yayımlanmasını aydınlanmış, insan ruhunun zincirlerini kıran, söz konusu düşünce özgürlüğü sayesinde itaati daha ziyade rızaya dayandırabilen uygun bir hükümet sağlayabilmiştir. Bu vesileyle yazar olarak ben de hadiselerdeki bu değişimin kısa bir hikâyesini anlatma özgürlüğünün sorumluluğunu üstlenmek istedim.

Kral II. Friedrich Wilhelm cesur, akli başında, insanları seven ve bazı duygu dalgalanmalarından sarfı nazar edecek olursak gerçekten de mükemmel bir efendi idi. Beni şahsen de tanıyordu. Zaman zaman hakkımda iyi şeyler söylemeyi lütfediyordu. Ama kendisi daha sonraları diyanet işleri bakanlığına yükseltilmiş olan ve hakkaniyetle bakacak olursak bir din adamının [Woellner'i kastediyor, khö] sadece kendi iç inançlarına dayalı mutlaka iyi niyetli sebeplerinden doğan yönlendirmesiyle 1788 yılında bir *diyanet fermanı* yayımlamıştı. Bundan kısa bir süre sonra da genel olarak yayıncılığı epeyce sınırlandıran ve diyanet fermanını daha da keskin hale getiren bir sansür emrnamesi ilan etmişti. Şunu inkâr etmek mümkün değil: Bu patlamanın öncesinde burada bazı reformların zorunluluğunu akla getiren bazı emareler de yok değildi. Ama bu kamu hizmetindeki müstakbel halk öğretmenlerini akademik eğitimden geçirip sessizce ilerleyen yolu yardımıyla yapılmalıydı: Çünkü bunlar birer genç din adamı olarak vaazlarını öyle bir üsluba kavuşturmalıydılar ki espriden anlayanlar için *bu tür* öğretmenler eliyle dinden dönmek mümkün olamayacaktı.

Diyanet fermanının hem yurt içi hem de yurt dışı yazarlar üzerinde ciddi bir etkisi olmuştu. Bu arada benim 'Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din'^[*] başlıklı denemem de çıkmıştı. Herhangi bir hileye başvuruyorum suçlamasıyla karşılaşmayayım diye bütün eserlerime kendi adımla yazdırmayı ihmal etmediğim için bunu burada da böyle yaptım ve neticede 1794 yılında aşağıdaki kraliyet emriyle karşılaştım. İlginçtir ki ben bunun varlığından sadece en yakın arkadaş çevremi haberdar etmekle yetindim ve üstelik bu kraliyet emri bugüne kadar resmi olarak ilan da edilmemişti:

'Friedrich Wilhelm, Tanrının İnayıyla Prusya Kralı vs. vs.

Öncelikle lütfkâr selamlarımızı sunarız. Saygıdeğer ve pek âlim, sevgili tebaamız! Zatı şahanelerimiz, bir süreden beri felsefenizi Kitab-ı Mukaddes ile Hristiyanlığın bazı ana ve temel öğretilerini tahrif, tahkir ve lekelemek için suistimal ettiğinizi, özellikle de bunu 'Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din' başlıklı kitabınız ve dahi diğer küçük makalelerinizde yaptığınızı büyük bir hoşnutsuzlukla izlemektedir. Biz

25 Kant, "Der Streit der Facultäten in drey Abschnitten," *Theorie-Werkausgabe: Werke in zwölf Bänden, Band XI: Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 1*, ed. Wilhelm Weischedel (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968), s. 267-274.

[*] Bu başlığı kasten böyle vermişim. Çünkü söz konusu denemenin dini salt akıldan hareketle (vahyi ele almadan) *tesis edilmiş* olarak yorumlanmasını istememişim. Zira böyle bir şey fazlaca küstahlık demek olurdu. Çünkü dinin öğretilerini doğaüst güçlerden ilham alan adamlardan kaynaklandığı pekâlâ mümkün olabilirdi. Dolayısıyla bu başlığı vererek vahyedilmiş olduğuna inanılan bu dinin metnine yani Kitab-ı Mukaddes'e bakarak salt akıl tarafından bilmeye konu olabilecek şeylerin burada bir ilişkiler bütünü içinde verilmesinin mümkün olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

ise hakkınızda daha iyi şeyler düşündük. Çünkü gençliğin öğretmeni olarak sahiplendiğiniz vazifeye karşı ne kadar sorumsuzca davrandığınızı ve gayet iyi bildiğiniz üzere devlet reisi olarak üstlenmiş olduğumuz gayelere aykırı hareket ettiğinizi siz de bizzat idrak etmek lüzumundasınız.

Sizden en kısa zaman zarfında en itinalı şekilde sorumluluk üstlenmenizi rica ediyoruz. En yüksek gazabımızdan sakınarak sizden gelecekte bu gibi kusurlar işlememenizi, bilakis şeref ve yeteneklerinizi vazifenize uygun halde olmak üzere, devlet reisi olarak gayelerimizin şimdikinden daha çok gerçekleşmesi için sarf etmenizi bekliyoruz. Bu konudaki inadınıza devam ettiğiniz takdirde nahoş tasarruflarımızla *sizin* karşı karşıya kalmanız kaçınılmaz olacaktır.

Size karşı lütufkâr merhametimizle,

Berlin, 1 Ekim 1794.

Majesteleri kralın en lütufkâr özel emriyle.

Wöllner.

Müstesna olarak: Saygıdeğer ve pek âlim profesörümüz ve sevgili tebaamız Kant’a

Königsberg

Prusya’da.

Tebliğ tarihi: 12 Ekim 1794.’

Bunun üzerine de ben bir kul olarak aşağıdaki cevabı kendilerine arz ettim:

‘En lütufkâr vs. vs.

Majesteleri kralın bu sene 1 Ekim tarihinde irade buyurulan ve ayın 12’sinde bendenize tebliğ edilen emirleri en itaatkâr biçimde uyulmak üzere bana şu vazifeleri yüklemektedir: *Birincisi* ‘felsefemi Kitab-ı Mukaddes ile Hristiyanlığın bazı ana ve temel öğretilerini tahrif, tahkir ve lekelemek için suiistimal ettiğimi, özellikle de bunu ‘Salt Aklın Sınırları Dâhilinde Din’ başlıklı kitabımda ve dahi diğer küçük makalelerimde yaptığımı, böylelikle gençliğin öğretmeni olarak sahiplendiğiniz vazifeye karşı sorumsuzca davrandığımı ve gayet iyi bildiğim devlet reisi olarak üstlenmiş oldukları gayelere aykırı hareket ettiğim suçunu işlemem yüzünden en itinalı şekilde sorumluluk üstlenmem’ rica edilmektedir. *İkincisi* ise ‘gelecekte bu gibi *hiçbir* kusur işlememem’ istenmektedir. – Her iki konuda da Majesteleri Krala aşağıdaki açıklamaları kendisinin en itaatkâr kulu olarak ayaklarının altına sermiş olmaktan kendilerini mahrum etmek istemem:

Birincisi konusunda yani aleyhime ortaya konulan suçlama konusunda en itinalı sorumluluğum şu şekilde olacaktır:

Gençliğin öğretmeni olarak yani anladığım kadarıyla benim akademik derslerim esnasında asla Kitab-ı Mukaddes ile Hristiyanlık hakkında değerlendirmelerde bulunmadım. Zaten bulunmam da mümkün değildi çünkü bu konulara yakın olduğu düşünölebilecek olan ve temel aldığım *Baumgarten*’in ders kitapları bunu kanıtlamaktadır. Zira bu kitaplarda Kitab-ı Mukaddes ile

Hristiyanlık konusunda tek bir başlık yer almamakta ve konu salt felsefe olduğu için bunun yer alması da mümkün olmamaktadır. Öte yandan mevcut bir bilimin sınırlarını aştığım veya sınırları birbirine karıştırdığım iddiası bu konuda daima uyarılarda bulunan ve ona dikkat çeken biri olarak bana en az isabet edecek bir iddiadır.

Öte yandan bir *halk öğretmeni* olarak da eserlerimde, özellikle de ‘Salt Aklın Sınırları Dâhilinde vs.’ başlıklı kitabımda kendimin de bildiği *devlet reisi* olarak üstlenilmiş olan en yüce gayelerle çeliştığım yani kamusal *devlet dinine* aykırı davrandığım da vaki değildir. Bu şuradan da anlaşılmaktadır ki söz konusu kitap bu iş için zaten uygun değildir, bilakis halk için anlaşılması güç ve kapalı bir kitap olmaktadır. Bu kitap fakülte âlimleri arasında bir münazaradır ki bu halkın hiç dikkatini çekmemektedir. Ancak tam da bu sebeple bu konularda bilgi ve vicdanlarına göre kamusal olarak yargılarda bulunmak fakültelerin kendi serbestisi içinde yer almaktadır. Sadece bu tür münazaraların devlet reisince kamusal sunuş için uygun addedilenleri bu işle görevli halk öğretmenlerini (okul ve kiliselerde) bağlayacaktır. Çünkü onlar da kendi dini inançlarını *kendileri* uydurmamışlar bilakis sadece aynı yoldan yani bu konuda yetkin olan fakültelerin (teoloji ve felsefe) denetim ve düzeltmesinden sonra görüş birliğine varmışlardır. Bu yüzden de ülke yönetimi buna sadece izin vermekle kalmamalı, kamusal ülkesel din için uygun düşebilecek her şeyi onların eserleri aracılığıyla hükümetin bilgilerine sunmalarını talep edebilmelidir.

Adı geçen kitap Hristiyanlığın herhangi bir *kıymet takdirini* içermediği için onu *menfi olarak takdir etme* kusuruna da sahip olmamıştır: Çünkü bu kitapta sadece doğal dinin takdiri söz konusudur. Olsa olsa dinin bazı saf akıl öğretilerinin tasdik edilmesi amacıyla Kitab-ı Mukaddes’ten birtakım yerlerin alıntılanmış olması yüzünden böyle bir yanlış anlama ortaya çıkmış olabilir. Örneğin müteveffa *Michaelis* de felsefi ahlak çalışmasında aynı yolu izlemiş ve bu suretle felsefeye Kitab-ı Mukaddes’ten bir şey katmadığı gibi Kitab-ı Mukaddes’e de felsefi bir şey çıkarmamış olduğunu zaten açıklamıştı. Yapmaya çalıştığı şeyin ise kendi akli önermelerinin diğer kişilerin (belki şair ve hatiplerin) yargılarıyla gerçekten veya varsayılan örtüşmelerine başvurarak onları aydınlatıp onaylamak niyetinde olduğunu söylemişti. – Bu esnada eğer akıl sanki kendisinin tek başına yeterli olduğunu, vahiy öğretisinin ise fuzuli olduğunu söylüyormuş gibi görünüyorsa da (nesnel olarak anladığımızda bu durum sahiden de Hristiyanlığın menfi olarak takdir edilmesi gibi anlaşılabilir) aslında bu, onun vahiy öğretisini takdir ediyor olmağından başka bir şey değildir: Teorik imkânı bakımından değil de yapılması gerekenleri emrettikleri bakımından, eğer inanç öğretilerindeki *evrensellik, birlik ve zorunluluk* sadece ondan neşet ediyorsa ki bunlar haddizatında bir dinin özünü teşkil etmektedir. Yani bunlar ahlaki-pratik olanda (yapmamız gerekenleri söylüyor olanda) yer almaktadır. Öte yandan tarihi kanıtlara dayanan nedenlerden hareket ettiğimize inandığımızdaysa (çünkü bunlarda bir *gerek olmaklık* söz konusu değildir) vahiy rastlantısal bir inanç öğretisi haline gelecek ve dolayısıyla dinin özünü teşkil etmeyecektir. Ama bu yine de onun gereksiz ve fuzuli olduğu anlamına gelmez. Zira o, saf akıl inancı *teorisindeki* inkâr edilemez eksikliği, örneğin kötülüğün kaynağı, kötülükten iyiliğe geçiş, insanın iyi durumda olduğundan emin oluşu gibi sorularda bir tamamlayıcı görevi görmektedir. Aklimızın bir ihtiyacını tatmin ettiği için de zamanın şartları ve kişiler farklı olsa da bu konuda az ya da çok katkıda bulunuyor olmaktadır.

Öte yandan Hristiyanlıktaki Kitab-ı Mukaddes inancı öğretisine yönelik büyük bir hürmet içinde olduğumu yukarıda adı geçen kitabımda Kitab-ı Mukaddes'in mevcut en iyi kutsal kitap olduğunu ve ruhumuzu sahiden de iyileştiren ülkesel bir din için gelecekte de yararlı olduğunu kanıtlamıştım. Bu yüzden de kitabımda kamusal dinin talim ve terbiyesini temellendirme ve muhafaza etme rehberi olduğu için onu methetmiştim. Dolayısıyla ona karşı itiraz veya kuşku doğurabilecek olan ve okullarda veya kiliselerde yahut halka yönelik eserlerde (çünkü böyle bir şeye fakültelerde izin verilmelidir) birtakım teorik sırlar içeren görüşleri hiç de tevazu göstermeden eleştirdim ve saçma olduklarını ilan ettim. Ama bu bile Hristiyanlığa yönelik en üst hürmet göstergesi değildir henüz. Çünkü burada onun en saf ahlaki akıl inancıyla tam bir uyum içinde olduğunu göstermek suretiyle Hristiyanlık hakkında en iyi ve devamlı bir methiye sunmuş oldum. Zira hem geçmişte hem de muhtemeldir ki gelecekte pek çok kere aslından şaşırmış ve şaşacak olan Hristiyanlığı yeniden tesis etmek tarih bilgiçliğiyle değil ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Nihayetinde ben diğer inanç ikrarcılarına her zaman ve özellikle ciddi bir samimiyetten fazlasını veremediğim ve başkalarına kendilerinin emin oldukları inanç akidelerini zorla sunamadığım için kendi içimdeki bu yargıcı eserlerimi yazarken hep yanımda olarak hayal ettim. Böylece sadece ruhumuzu bozan değil her türlü yanlıştan sakınmak ve rahatsızlığa neden olabilecek hiçbir ifadeye yer vermemek için uğraştım. Şimdi 71 yaşındayım. Bütün bu meselelerle ilgili olarak gönülleri bilen âlemlerin yargıcı önünde yakında hesap vereceğim düşüncesi akıllara gelmektedir kolaylıkla. Bu yüzden şu anda öğretilerimden dolayı benden sorumluluk göstermem isteniyorsa bunu tam bir *itina ve ciddiyetle* arz edebilirim şüphesiz.

İkinci konuya gelince: İleride Hristiyanlıkla ilgili benzeri çarpıtma ve aşığılamalarda (iddia edildiği üzere) bulunmamam istenmektedir. Bu konuyla ilgili en ufak bir şüphenin bile önüne geçmek için *Majesteleri Kralın en sadık kulu*^[9] olarak resmi olarak şunu ilan etmeyi en emin yol addederim: Bundan böyle ister doğal ister vahyedilmiş olsun dinle ilgili olarak kamuya açık her türlü sunuşlardan ve dersler ile yazılardan tümüyle imtina edeceğim.

En derin saygılarımla kulunuz vs.'

Akıldan giderek uzaklaşan inancın bundan sonra devam eden gidişatının hikâyesi herkesçe malumdur:

Dini görevlere atanacak adayların denetimi işi bir *inanç komisyonuna* tevdi edilmişti. Bu komisyon Pietizm temeline dayalı bir sınav formatı hazırlamış, bu yüzden ciddi teoloji adayları kitleler halinde dini görevlerden kaçmış ve hukuk fakültelerine yığılmışlardı. Bu bir tür göç idi ki tesadüfen faydalı sonuçları da oldu. – Söz konusu komisyonun ruh haliyle ilgili açık bir fikir verebilmek için: İnayete mazhar olmadan önce zorunlu olarak istenilen içsel ezilmeye ilave olarak nedametli yeis (maeror animi) de talep edilir olmuştu. Adaya şu soruluyordu: Bunu insan kendi kendine sağlayabilir mi? Cevap ise *quod negandum ac pernegandum* idi yani nedametli günahkâr söz konusu nedameti özellikle göklerden dilemeliydi. – Elbette burada şu hemen göze batacaktır: Sınırları aştığı için *nedamet* gösteren birinin nedameti önce dilemesi gerekiyorsa bu aslında nedamet göstermiyor

[9] Bu ifadeyi de dikkatle seçmiştim. Çünkü böylece söz konusu din davasında kendi hür yargımı ifade etmemi *ebediyen* değil sadece Majesteleri hayatta olduğu müddetçe geri tutmuş olacaktım.

demektir. Aynı çelişki şurada da görünmektedir: Bir *duanın* işitilebilmesi için onun inançla yapılması gerekmektedir. Zira eğer dua eden kişi bu inanca zaten sahipse dua etmesine gerek olmayacaktır. Ama ona sahip değilse zaten işitilecek şekilde dua edemeyecektir.

* * *

Bu acayıpliğin önü şimdi alınmıştır. Çünkü dini en üst öneme sahip bir devlet ihtiyacı olarak gören amme idaresinin toplumsal hayırları için değil sadece, ayrıca özellikle bilimlerin yararına olacak şekilde bu amaçlara hizmet edecek bir yüksekokul kurulu tesis edilmiştir. Buna ilave olarak da son zamanlarda mutlu bir gelişme olmuş ve bilge bir ülke idaresi tesis edilerek başına aydınlanmış bir devlet adamı getirilmiştir. Kendisi belirli bir alana (teolojiye) gösterdiği tek taraflı sevgiden dolayı değil bütün öğretim kadrolarının geniş ilgi alanlarına da dikkat ederek onların meslek, yetenek ve iradelerini destekler hale gelmiştir. Böylece aydınlık düşmanlarına karşı bilim alanında kültürün ilerlemesini teminat altına almıştır.

* * *

Burada 'Fakülteler Çatışması' genel başlığı altında birbirinden farklı amaç ve zamanlarda yazdığım ama yine de ilişkileri dolayısıyla bir kitap içinde sistematik bir birlik oluşturmaya uygun üç adet makaleyi yayınlıyorum. Bunların *alt* fakültelerin *üst* fakültelerle çatışması olarak tek bir ciltte toplanmasının konunun dağılmasına engel olmak adına uygun düşeceğini daha sonraları fark etmiştim.

Kaynakça

Corpus Constitutionum Marchicarum, Continuatio IV. Berlin / Halle: 1755.

Novum Corpus Constitutionem Prussico-Brandenburgensium Praecipue Marchicarum, Oder Neue Sammlung Königl. Preußl. und Churfürstl. Brandenburgischer, sonderlich in der Chur- und Marck-Brandenburg, Wie auch andern Provintzien, publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten ... Vom Anfang des Jahrs 1751 und folgenden Zeiten. 12 cilt. Berlin: 1751-1822.

Davidovich, A. "How to Read Religion within the Limits of Reason Alone." *Kant-Studien*, 85:1 (1994): 1-14.

Di Giovanni, G. "Translator's Introduction to Religion Within the Boundaries of Mere Reason (1793)." *Religion and Rational Theology* içinde, I. Kant (yaz.), 41-54. (A. W. Wood ve G. di Giovanni, çev.) Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Dilthey, W. *Wilhelm Diltheys gesammelte Schriften, IV. Band: Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte des Deutschen Idealismus.* Leipzig / Berlin: Verlag von B. G. Teubner, 1921.

Fromm, E. "Zur Vorgeschichte der Königlichen Kabinetsordre an Kant vom 1. Oktober 1794." *Kant-Studien*, 3 (1899): 142-147.

Greene, T. M. "The Historical Context and Religious Significance of Kant's Religion." *Religion Within the Limits of Reason Alone* içinde, I. Kant (yaz.), IX-LXXCIII. (T. M. Greene ve H. H. Hudson, çev.) New York: Harper Torchbooks, 1960.

Hunter, I. "Kant's *Religion* and Prussian Religious Policy." *Modern Intellectual History*, 2:1 (2005): 1-27.

Kant, I. *Theorie-Werkausgabe: Werke in zwölf Bänden, Band XI: Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 1*, ed. W. Weischedel. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968.

Kant, I. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. Hamburg: Meiner, 2003.

Kant, I. *Kant's gesammelte Schriften, Band XI, Zweite Abteilung, Briefwechsel, Band II, 1789-1794*. Berlin / Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1922.

Lestition, S. "Kant and the End of the Enlightenment in Prussia." *The Journal of Modern History*, 65:1 (Mart 1993): 57-112.

Stangneth, B. "'Kants schädliche Schriften'. Eine Einleitung." *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* içinde. I. Kant (yaz.), B. Stangneth (ed.), IX-LXXV. Hamburg: Meiner, 2003.

Vorländer, K. "Einleitung des Herausgebers." *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* içinde, I. Kant (yaz.), K. Vorländer (ed.), IX-XCII. Leipzig: Meiner, 1922.